

A SZIGET URA
STEFAN GEORGE VERSE ÉS SZABÓ LŐRINC FORDÍTÁSA

KEMÉNY GÁBOR

1. Amikor Stefan George 1933 decemberében svájci emigrációjában meghalt, a *Nyugat* hasábjain Szabó Lőrinc búcsúztatta, és nekrológiájának befejezésében többek között ezt írta: „[H]alálát én is személyes veszteségemnek érzem, mert egyik mestere, nevelője volt ifjúságomnak.”¹ Ez a tanítványi ragaszkodás abban is megnyilvánult, hogy a nagy német költőnek (az *Örök Barátaink* definitív kiadása szerint) 37 versét fordította le.² Köztük azt a verset is, *A sziget ura* címűt, amelynek vázlatos elemzésére a továbbiakban kísérletet teszek.

2. *A sziget ura* azáltal is kiemelkedik a magyarra fordított George-versek közül, hogy egyike annak a két költeménynek, amelyet Szerb Antal a *Száz vers* című reprezentatív gyűjteményébe felvett (a másik a *Szívünk asszonya* volt).³ Hazai ismertségét egyéb nyilvánvaló értékei mellett ennek a körülménynek is köszönheti.

A vers aránylag korai műve a költőnek: huszonhét éves volt, amikor *Die bücher der hirten- und preisgedichte. Der sagen und sänge und der hängenden garten* (München, 1895) című kötetében megjelentette. (A főneveknek kis kezdőbetűvel való írása George egyik helyesírási sajátossága; később még foglalkozunk vele.) A Lyra Mundi George–Hofmannstahl-válogatásában ezek között a „pásztori” versek között kapott helyet: *A pásztor napja, Mezőisten szomorúsága, Párbeszéd a nádasban* (jegyezzük meg, hogy mindegyiket Szabó Lőrinc fordította).⁴ A fiatal Georgénak ezek a „bukolikus” versei feltehetőleg nemcsak a pályakezdő Szabó Lőrincire hatottak (*Föld, Erdő, Isten*, 1922), hanem Radnóti korai köteteire is (*Pogány köszöntő*, 1930; *Újmódi pásztorok éneke*, 1931).

Ennek ellenére *A sziget ura* az említett válogatásban csak egy fordításban, a Szabó Lőrincében található meg (moglehet, persze, hogy nincs is több magyar fordítása)⁵, s a mérvadó hazai méltatások (Lukács György⁶, Szerb Antal⁷, Rónay György⁸, Szabó Ede⁹) sem tárgyalják külön. Nem tartozik tehát, legalábbis nálunk, az „agyonelemzett” versek közé.

---

¹ SZABÓ L. 1933, 608.

² SZABÓ L. 2002

³ SZERB 1983, 174–175, 316–317.

⁴ GEORGE–HOFMANNSTAHL 1981, 39–42.

⁵ I. h. 42–43.

⁶ LUKÁCS 1908

⁷ SZERB 1981

⁸ RÓNAY 1975

⁹ SZABÓ E. 1981

3. George költeményének, illetve Szabó Lőrinc fordításának vizsgálatát a tartalom – közeg – stílus rétegeinek egymásutánjában fogom megkísérelni, azzal a módszerrel tehát, amelynek alapjait Petőfi S. János¹⁰ nyomán Szabó Zoltán¹¹ rakta le. A módszernek az a lényege, hogy feltételezi valamely szövegszervező elv, strukturális alapelv meglétét, és annak megnyilvánulásait kíséri nyomon a vers szövegében. A haladás iránya egyaránt lehet induktív (stílus → közeg → tartalom) és deduktív (tartalom → közeg → stílus). Ebben az elemzésben az utóbbi irányt fogom követni. De lehetséges az ellenkező irányú megközelítés is.¹² A tartalomtól a stílus vagy a stílustól a tartalom felé vezető út, akármelyik irányt követjük is, a belső forma, az ún. közeg rétegén keresztül vezet. Idesoroljuk a témát, a motivikát, epikus mű esetében a cselekményt is. Minden nyelvi műalkotás ennek a három szintnek a szerves egysége, ezért a köztük levő határokat nem ajánlatos túl szigorúan megvonni. Különösen a közeg státusa bonyolult, mert egyfelől (az alapeszme felől) megjelenítő valóság, másfelől (a nyelvi felszín felől) megjelenített valóság.

Következzék tehát az elemzésre váró szöveg, Stefan George verse német eredetiben és Szabó Lőrinc fordításában:

Der herr der insel

Die fischer überliefern dass im süden
Auf einer insel reich an zimmt und öl
Und edlen steinen die im sande glitzern
Ein vogel war der wenn am boden fussend
Mit seinem schnabel hoher stämme krone
Zerpflücken konnte· wenn er seine flügel
Gefärbt wie mit dem saft der Tyrer-
schnecke
Zu schwerem niedrem flug erhoben: habe
Er einer dunklen wolke gleichesehn.
Des tages sei er im gehölz verschwunden·
Des abends aber an den strand gekommen·
Im kühlen windeshauch von salz und tang
Die süsse stimme hebend dass delfine
Die freunde des gesanges näher schwam-
men
Im meer voll goldner federn goldner fun-
ken.
So habe er seit urbeginn gelebt·
Gescheiterte nur hätten ihn erblickt.
Denn als zum erstenmal die weissen segel

A sziget ura

Halászkok mesélik, hogy messze délen
egy olajos, fűszeres szigeten,
hol drágakő szikrázik a homokban,
volt egy madár, amely a földön állva
csőrével magas törzsek koronáját
szét tudta verni; s ha bíborcsiga-
színű szárnyait nehéz, alacsony
repülésre nyitotta: hát akár
egy sötét felhő, egészen olyan volt.
Napközben, mondták, az erdőbe bújt,
esténként pedig kísértelt a partra
s az algaszagú és sós szélben oly
édesen dalolt, hogy a delfinek,
a dal barátai, mind odaúsztak
az aranytollas és szikrás vizekben.
Igy élt, ősidők óta, és csak a
hajótöröttek látták, senki más.
Mert amikor az emberek fehér

¹⁰ PETŐFI 1968

¹¹ SZABÓ Z. 1988, 106–107.

¹² PL. KEMÉNY 2002

Der menschen sich mit günstigem geleit
 Dem eiland zudedreht sei er zum hügel
 Die ganze teure stätte zu beschaun gestiegen
 Verbreitet habe er die grossen schwingen
 Verscheidend in gedämpften schmerzeslauten.

vitorlátit először vitte jó szél
 a sziget partjaira, birodalmát
 még egyszer belátni a dombra hágott,

s azt mondják, széttárta nagy szárnyait
 és tompán sírva, jajgatva kimúlt.

(*Die bücher der hirten- und preisgedichte. Der sagen und sänge und der hängenden garten. München, 1895.*)

(*Szabó Lőrinc fordítása; Stefan George és Hugo von Hofmannstahl versei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981, 42–43.*)

3.1. A vers alapeszméje, „tartalma” a művészember és a tömegember, a túlfinomult intellektus és az értetlen tömeg feloldhatatlan konfliktusa, amely minden esetben az előbbinek a vereségével, sőt megsemmisülésével végződik.

Arra, hogy Stefan George „a legszigorúbb kultúrkritikus”, már Szerb Antal rámutatott világirodalom-történetének a német költőről szóló fejezetében: „[George] elítéli az egész modern civilizációt, [...] mindent, ami olcsó és könnyű és közönséges.”¹³ Az eltömegesedéssel a nagy személyiségeket (Dantét, Goethét, Nietzschét, Böcklint) állítja szembe. Tömegellenessége bizonyos tekintetben Spengler és Ortega történetfilozófiai pesszimizmusa felé mutat. A magyar irodalomban Babits három esszéje (*Az írástudók árulása*, 1928; *Ezüstkor*, 1930; *A tömeg és a nemzet*, 1938) és Kosztolányi verse (*Költő a huszadik században*, 1935) kapcsolódik ehhez a gondolatkörhöz.

Georgénak tehát egyik központi témája a tömeg és a kiemelkedő egyéniség ellentéte. Például *Böcklin* című versében, ebben az „ellentétektől feszülő” versben a művészetközponitú életforma, a művészet szentélyébe való gögös bezárkózás mellett tesz hitet.¹⁴ Ez a magatartás azonban nem merül ki az elefántcsonttorony esztétikájában és etikájában. Szabó Lőrinc azt hangsúlyozza már említett nekrológiájában, hogy George „[a]z örököt kivonatolta a mából, a német középkorból, a görögségből: azt az örök, egész embert, aki most – az elmúlt félszázadban – érezte magához legméltatlanabbnak a környezetet, a nagykapitalizmus és a szocializmus anyagiasságának, az elállatiasított, elarcátlanodott és körülményezett tömegeknek a világát, azt a mindent nivelláló, szemfényvesztő, civilizált barbárságot, amelyben nyoma sincs az igazi barbárok naiv teremtő erejének, potenciális értékeinek”.¹⁵ A német költő szépségkultuszának etikai és kultúrkritikai megalapozottsága is van, és emiatt nem veszítette el időszerűségét még napjainkban sem. Elefí László nyelvész, George verseinek egyik újabb fordítója ezt állapítja meg erről az aktualitásról: „A költőnek a durvasággal szembeforduló szépségideálját és humanizmusát, mely az egységes

¹³ SZERB 1962, 829–830.

¹⁴ SZABÓ E. 1970, 31–32.

¹⁵ SZABÓ L. 1933, 603.

Nyugat-Európát vallja otthonának, de német hazáját mégsem tagadja, ma is időszerű szem előtt tartani.”¹⁶

A *sziget ura* alapgondolatának (a költő otthontalanul vergődik a mindennapok anyag- és haszonelvű sivárságában) legfontosabb világirodalmi előzménye, sőt feltehető mintája Baudelaire *Albatrosza* volt. Ezzel azonban már át is lépünk a nyelvi műalkotás következő rétegének, a belső formának, az ún. közegnek a területére.

3.2. A közeg, mint említettük, azoknak a témáknak, motívumoknak, cselekvéseknek stb. a szervezett együttese, szövedéke, amelynek közvetítésével a mű alapeszméje megnyilvánul. Az elemzett vers esetében ez a közeg az egzotikum, a sziget és a nagy madár mozzanataiból tevődik össze.

A Dél iránti nosztalgia a német irodalomban legalább Goetheig vezethető vissza (*Római elégiák*, *Mignon dala*). De George számára a közvetlen ösztönzést minden bizonnyal a francia költészet, különösen Baudelaire adta. Ismeretes, hogy George lefordította, de legalábbis átköltötte *A romlás virágait*, és ezt a fordítását néhány évvel *A sziget ura* keletkezése után közzé is tette.¹⁷

Baudelaire-nek az egzotikum iránti vonzalma húszéves korában tett dél-tengeri hajóújtjára vezethető vissza, melynek során felkereste Madagaszkár, Mauritius és Réunion szigetét, és ott életre szóló kapcsolatba került az egzotikus tájakkal, illatokkal és nőekkel.¹⁸ Ennek az élménynek a közvetlen lecsapódásai a következő versek: *Exotikus illat*, *Egy kreol hölgynek*, *Egy malabár nőhöz*, *Messze innen*, de általánosítva és szublimálva ott van a későbbi nagy versek (*Útrahívás*, *Moesta et errabunda*, *Az utazás*) háttérében is. Ez a dél-tengeri nosztalgia visszhangzik az ifjú Mallarmé *Tengeri fuvallat* című versében is: „Elindulok! Steamer, árbocaid himbálva / Horgonyt emelj s eridj exotikus világba!” (Weöres Sándor fordítása)¹⁹ Mallarmének kétségtelenül ez a legbaudelaire-ibb verse. Rövidesen új utakra lép, de arisztokratizmusával, szómágiájával, „költőfejedelmi” ambícióival a későbbiekben is példaképpül szolgálhatott George számára.²⁰

Az egzotikum világának megtestesítője a hajó, a tenger és különösen a sziget. A sziget mint távoli tengerek által körülvevett, nehezen megközelíthető földdarab igen alkalmas arra, hogy az érintetlenség, a tisztaság, a romlatlan szépség jelképévé emelkedjék. Itt kell megjegyeznünk, hogy Gauguin három évvel George versének keletkezése előtt, 1891-ben indult el Tahitiba, hogy ott művészileg és emberileg új életet kezdjen.

Nincs itt lehetőség arra, hogy számba vegyük a szigetnek mint világirodalmi toposznak a történetét. Mindössze Babits kötetére (*Sziget és tenger*) és annak egyik versére (*A sziget nem elég magas*) utalhatunk. Babitsnál a sziget „a gazda bekeríti házát” motívumkör egyik eleme. „Az inség tengerén”, „távoli tengerek ádáz sója”

¹⁶ ELEKFI 2003, 10.

¹⁷ BAUDELAIRE–GEORGE 1901

¹⁸ GERA 1968, 20.

¹⁹ MALLARMÉ 1964, 25.

²⁰ RÓNAY 1975, 498.

közepette a sziget menedékül, de gyöngé, bizonytalan menedékül szolgál a költőnek és hitvesének:

...Az emlék fennmarad, állván
tűnt szigetünk tetején, mint kincses zátony a süllyedt
Atlantiszi vizein, s tán száz ily zátonyon épül
majd az új és szebb Atlantisz.²¹

Atlantisz, az elsüllyedt sziget Platón szerint fejlett civilizációval és ideális politikai berendezkedéssel rendelkező városállam volt, később jelképévé vált a szép és jó dolgok elérhetetlenné válásának, megsemmisülésének. Ne feledjük, hogy Morus Tamás Utópiája és Campanella Napállama is szigeten volt. De Babits úgy érezte, „A sziget nem elég magas” ahhoz, hogy lakóit megvédje a „sanda jövő”, a „népek nyomora”, a „tikkadt gyűlöletek hálója”, az „önös kormányok öldöklő versenye” ellen. A sós tenger egyre inkább vértengerré válik a sziget körül.

Stefan George „olajos, fűszeres” szigetét még „aranytollas és szikrás vizek” veszik körül, s az idillnek csak az emberek fehér vitorláinak megérkezése vet véget. Ennek a mesebeli kisvilágnak a lakója, sőt ura az a nagy madár, amely (vagy inkább: aki) George versének főszereplője, az eredendő szépségre támadó gyakorlatiasság áldozata.

Nem tudhatjuk, mennyire ismerte Stefan George a dél-tengeri szigetek kihalt (pontosabban: kipusztított) óriásmadarait, de a vers a mai olvasónak szükségképpen eszébe juttatja az új-zélandi moát, a madagaszkári elefántmadarat, esetleg a mauritiusi dodót. Ezek a nagy testű madarak az eredeti ökoszisztéma szerves és rangos szereplőiként éltek a maguk csendes életét évezredekken keresztül, de az emberek betelepülését nem tudták elviselni. Az előbbi kettőt még a természeti népek (maorik, malgasok) irtották ki, az utóbbit már a holland gyarmatosítók. A lényeg azonban az, hogy valami szépség, valami természeti érték menthetetlenül kiveszett a világból.

George versének nagy madaráról eleinte csak annyit tudunk meg, hogy igen magas termetű volt, mert „a földön állva / csőrével magas törzsek koronáját szét tudta verni”. Ezután még annyit, hogy bíborszínű szárnyaival alacsonyan és nehezen repült, és „akár egy sötét felhő, egészen olyan volt”. „Napközben [...] az erdőbe bújt, esténként pedig kísért a partra.” Mindez egy olyan lényt állít elé, amely inkább meghökkentő, mint rokonszenves. És ekkor történik a fordulat, az tudniillik, hogy ez a nehézkesen mozgó, ormótlan madár „oly édesen dalolt, hogy a delfinek, a dal barátai, mind odaúsztak”. Így válik, mintegy varázsütésre, a sziget ura a költőnek, a költészetnek a szimbólumává. De míg Baudelaire albatroszát már megalázott, vergődő állapotában, fogolyként látjuk a hajó fedélzetén, addig ez a hatalmas madár még el tudja dalolni búcsúénekét, mielőtt „tompán sírva, jajgatva kimúlt”. A közeg egy ókori irodalmi, illetve mitológiai motívummal is gazdagodik azáltal, hogy az édes dalra összegyűlnek a delfinek, „a dal barátai”. Ez a külső hivatkozás, a külső kontextus mozgósítása a nagy madár alakját egy kissé Arion-szerűvé teszi, ezzel is

²¹ BABITS 2002, 302.

erősítve a madár → költő asszociációt. De ezek a delfinek ezt az Ariont már nem tudják megmenteni. Hiszen már nem a mitologikus ősidőkben, hanem 1894-ben, a vértenger kiáradásának küszöbén vagyunk.

3.3. Az alapeszme és a belső forma (közeg) vizsgálata után befejezésül a **nyelvi forma (külső forma, stílus)** kérdéseiről szeretnék néhány észrevételt tenni.

Stefan Georgét Szerb Antal „a Rend költője”-nek, „mindenkinél keményebb és férfiasabb költő”-nek minősíti, aki a modern költészet legklasszikusabb, legzártabb formáját alakította ki. George verse csupa fegyelem, mert szigorú kompozíción alapul. „[S]zemünk előtt nem gyorsan váltakozó képek futnak el, hanem állóképek, plasztikus látomások, [...] Rövidebb költeményei ezért oly ércáblaszerűek, tökéletesek és megváltoztathatatlanok.”²²

Igen hasonló jellemzést ad George stílusáról német irodalomtörténetében Halász Előd: „[M]agas piedesztálra emelte a nemes, gondozott, művészi forma, a fegyelmezett, tiszta nyelv ideálját. [...] Fiatalkori verseiben [...] a francia szimbolisták nyomán rafinált-ünnepélyes szépségre törekszik. Később [ti. attól a kötetétől kezdve, amely *A sziget urát* is magában foglalja] a mondatfűzés tömörre sűrűsödik, a nyelv kitisztul, és megszületik a sajátos georgei vers, amely a maga egyszerű, szigorúan megkomponált szerkezetével, kemény és hideg méltóságával azt a benyomást kelti, mintha márványból faragták volna. Újszerű magánhangzó-kompozíciókkal, koppanó alliterációkkal hangsúlyozott ritmusa mintha az érc csengését idézné.”²³ Most akkor márvány vagy érc? Nem fontos. Amit ki kell emelnünk, az az, hogy a két stílusjellemezés, Szerb Antalé és Halász Elődé, nemcsak hogy tökéletesen ráillik *A sziget urára*, hanem mintha épp annak alapján készült volna.

George versének külső formai sajátosságai közül négytel szeretnék vázlatosan foglalkozni: a helyesírással, a verseléssel, a mondatszerkesztéssel (szintaxissal) és a nyelvi képekkel. Elemzésemben a magyar verset, Szabó Lőrinc fordítását veszem alapul, de természetesen minden adódó alkalommal egybevetem a német eredetivel.

3.3.1. Stefan George arisztokratizmusa, a különségig menő eredetieskedése már a legkülső formában, a **helyesírásban** is megnyilvánul. Ez a „látható nyelv”²⁴ azt a benyomást igyekszik kelteni, hogy a költő és műve kívül áll a mindennapok konvencióin. Régies és modern egyszerre. Első pillantásra a legfeltűnőbb az, hogy a főneveket kis kezdőbetűvel írja. Ebben az időben volt törekvés a német helyesírásnak ilyen irányban való megváltoztatására,²⁵ végül azonban a hagyományos nagybetűs írásmód állandósult, ennek folytán George helyesírása megőrizhette rendhagyó voltát.

²² SZERB 1962, 830.

²³ HALÁSZ 1987, 617.

²⁴ ZOLNAI 1957

²⁵ Vö. PAUL 1880

Különleges a georgei vers interpunkciója is. Minthogyha ezzel is a „hátra, hitetlenek!”²⁶ mentalitását kívánná erősíteni. Vesszőt egyáltalán nem használ, ezzel szemben bevezet egy a németben addig nem használatos írásjelet, az emelt pontot, amely leginkább a pontosvessző funkcióját tölti be. Szerb Antal „görögös”-nek nevezi az emelt pontokat,²⁷ bár ez az írásjel az ógörögben inkább a kettőspontnak felel meg, különösen idézet előtt. George központosításának sajátosságait, több-kevesebb pontatlansággal, a róla szóló szakirodalom is regisztrálja. Nem állja meg a helyét az az állítás, hogy George „majdnem teljesen mellőzte a központosítást”.²⁸ Ellenkezőleg, különös gondot fordított rá. Másutt ezt olvashatjuk: „az írásjelek közül következetesen csak a pontot használja, azt sem a nyomtatott sor alsó szélével egy vonalban, hanem a betűtest geometriai közepén téve ki”.²⁹ Valójában Georgénál van „rendes” pont is a mondatok végén, sőt szórványosan alkalmazza a kettőspontot is. Mindez jól látható *A sziget ura* eredeti szövegében is.

Szabó Lőrinc műfordítása a német költő helyesírásának ezeket a különösségeit nem követi (talán nem csupán nyomdatechnikai okokból). A vesszőt a szükséges helyeken kiteszi, a kettőspontot és a mondatzáró pontokat megtartja, az öt ízben előforduló emelt pontot pedig többféleképpen helyettesíti más, megszokottabb írásjelekkel: háromszor vesszőt tesz a helyére, egyszer pontosvesszőt, egyszer pedig mellőzi az írásjelet. Vessük össze ebből a szempontból a német eredetit a magyar fordítással:

Mit seinem schnabel hoher stämme krone / Zerpflücken konnte = csőrével magas törzsek koronáját szét tudta verni; (6. sor)
Des tages sei er im gehölz verschwunden = napközben, mondták, az erdőbe bújt, (10. sor)
Des abends aber an den strand gekommen = esténként pedig kísétált a partra (11. sor)
So habe er seit urbeginn gelebt = Így élt, ősidők óta, (16. sor)
er zum hügel / Die ganze teure stätte zu beschaun gestiegen = birodalmát / még egyszer belátni a dombra hágott, (21. sor).

A 11. sor végén azért nem teszi ki a vesszőt a kapcsolatosan mellérendelt tagmondat végére, mivel a magyar helyesírás korabeli szabályzata és írásgyakorlata ezt kívánta.

Végül még egy különbség George és Szabó Lőrinc helyesírása között. Az eredetiben minden verssor nagybetűvel kezdődik, a műfordításban csak az új mondatok, a megelőző pont után. Ebben a tekintetben tehát Szabó Lőrinc fordítása „modernebb”, mint a német eredeti. Egyébként ezek a mondatkezdetek mindhárom esetben (10., 16., 18. sor) egybeesnek a sorkezdettel az eredetiben is, a fordításban is.

²⁶ Carm. III. 1.: A mértékletesség dicsérete (Illyés Gyula fordításában). In HORATIUS 1961, 181.

²⁷ SZERB 1962, 828.

²⁸ SZABÓ E. 1981, 248.

²⁹ SOMLYÓ 1980, 22.

3.3.2. Lássuk ezek után a két költemény **verselését**, különös tekintettel az áthajlás (enjambement) alkalmazására.

A német vers hangsúlyváltó, fordítása ennek megfelelő időmértékes drámai jambus. Ez tíz és tizenegy szótagos rímtelen sorokból tevődik össze (ötös és hatodfeles jambus).³⁰ Szabó Lőrinc fordításában a 23 sor többsége (13) tíz szótagos, a többi tizenegy szótagos. Az eredetiben fordítva van: 16 sor tizenegy szótagos, 6 sor pedig tíz szótag hosszúságú. Ennek nem tulajdonítok különösebb jelentőséget. Sokkal érdekesebb, hogy George versének 21. sorában („Die ganze teure stätte zu beschaun gestiegen”) tizenhárom szótagot találunk. Ez a „szabálytalanság” feltehetően arra utal, hogy a nagy madár, a sziget (hajdani) ura fájdalmas hosszadalmassággal búcsúzik elveszített birodalmától. Ennek a különbségnek a magyar fordításban nincs megfelelője.

Ami az áthajlást illeti, tudnivaló, hogy ez Szabó Lőrincnek jellegzetes költői eszköze. Megnéztem tehát, hogy a fordításban több van-e belőle, mint az eredetiben. A vizsgálódás eredménye az lett, hogy az enjambement-ok számában alig van különbség a két vers között: a németben 11 (a sorok százalékában kifejezve 47,82%), a magyarban 13 (56,52%) van belőlük. Vagyis a fordító nem „erősített rá” az eredetire, nem hangszerelte át a saját stílusára. Ez fontos erény az ún. szép hűtlenek³¹ műfordítói gyakorlatához képest.

Ráadásul ezeknek az áthajlásoknak a nagy többsége nem erős vagy éles áthajlás. Ebbe az utóbbi típusba sorolnám Szabó Lőrincnél ezeket a sorkapcsolatokat:

szét tudta verni; s ha bíborcsiga- / színű szárnyait nehéz, alacsony (6–7. sor);

repülésre nyitotta: hát akár / egy sötét felhő, egészen olyan volt. (8–9. sor);

Igy élt, ősidők óta, és csak a / hajótöröttek látták, senki más. (16–17. sor).

A német enjambement-ok erősségét kevésbé tudom megítélni, de úgy érzem, hogy ezek között sincs meghökkentő élességű áthajlás. Ez nem is illene a vers nyugodalmasan elbeszélő hangvételéhez, nosztalgikus és fájdalmas fegyelmeztségéhez.

Itt jegyzem meg, hogy a fiatal George nagy példaképénél, Baudelaire-nél alig fordul elő az enjambement.³² Például *A sziget ura* egyik mintájának tekinthető *Albatroszban* egyáltalán nincsenek áthajlások (sem az eredetiben, sem Tóth Árpád fordításában): a vesszorok határa egybeesik a (tag)mondatok határával.

3.3.3. A külső forma következő rétege a **mondatszerkesztés (szintaxis)**. A két vers mondattani elemzését nem mutatom be, csupán az adatokat összegező táblázatot közlöm:

³⁰ Ezúton is köszönöm MÓZES Huba verstani felvilágosításait.

³¹ RÁBA 1969

³² Vö. GERA 1968, 160.

1. táblázat
Az eredeti vers és a fordítás legfontosabb adatai, arányai

	Szó	Me	M	Szó/Me	Me/M
S. George	147	15	4	9,80	3,75
Szabó L.	119	20	4	5,95	5,00

A szavak számában mutatkozó, elég nagy különbség feltehetőleg inkább a két nyelv, mint a két költő közötti különbséget tükrözi (pl. több szóból álló, analitikus, illetve tömör, egyszavas igealakok). A magyar szöveg valamivel tagoltabb (15 helyett 20 mondat egység), ennek megfelelően a fordítás mondat egység/mondat egység hányadosa is nagyobb (5,00, szemben a német eredeti 3,75-ös értékével). A legmarkánsabb különbség a mondat egységek szószámában mért terjedelme (telítettsége) között van, mert itt a nagyobb szószám és a kisebb mondat egység szám hatása összegeződik. Az, hogy az eredeti vers tagmondatai jóval hosszabbak (pontosabban: jóval több szóból állnak), mint a magyar fordításéi, azt a benyomást keltik, hogy a német szöveg bonyolultabb, nehezebben halad előre. Ez azonban feltehetőleg meg is felelt Stefan George szándékának: a nosztalgikus bevezető rész időtlenségét és az utolsó ének fájdalmas hosszadalmasságát jól érzékeltetik a hosszú tagmondatok.

A magyar fordítás gerince a három mondást jelentő igei állítmány (*mesélik, mondták, azt mondják*). Ez a közvetettség is jelzi, hogy meséről, példázatról van szó. A német eredetiben ezt a bizonytalanságot elsősorban a Konjunktiv Perfekt igeidő következetes használata fejezi ki:

*habe / Er einer dunklen wolke gleichgesehn.
Des tages sei er im gehölz verschwunden·
Des abends aber [sei er] an den strand gekommen·
So habe er seit urbeginn gelebt·
... die weissen segel / Der menschen sich mit günstigem geleit / Dem eiland zugedreht sei
Verbreitet habe er die grossen schwingen ...*

Egy ízben még egy aránylag ritka igeidő, a Konjunktiv Plusquamperfekt alkalmazására is sor kerül: „Gescheiterte nur *hätten* ihn *erblickt*.”

Ezek az igealakok a bizonytalanságot, feltételeességet, az 'úgy mondják', 'lehet, hogy úgy volt' modalitását jelzik. Szabó Lőrinc mesterien érzékelteti a magyar nyelvben nem létező kötőmódot ezekkel a tartalmilag odaillő állítmányokkal: *mondták, azt mondják*. Egy ízben pedig két, elsősre pongyolának vélhető kapcsolóelem beiktatásával teremti meg a mesebeli hangulatot: „s ha bíborcsiga- / színű szárnyait nehéz, alacsony / repülésre nyitotta: *hát akár / egy sötét felhő, egészen olyan volt.*”

A német szövegnek lényeges nyelvtani (és egyben stilisztikai) sajátossága az ige-neves szerkezetek ismételt alkalmazása: *am boden fussend, Die süsse stimme he-bend*, és különösen a legfontosabb helyen, az utolsó sorban: *Verscheidend in ge-dämpften schmerzslauten*. A fordító ezek közül csak egyet vesz át (*a földön állva*), a többi igei állítmánnyal helyettesíti. Például az utolsó sor szó szerinti fordítása ez

lenne: *kimúlva elfojtott fájdalomkiáltásokban*, ami magyarul nem szép, úgyszólván képtelenség. Helyette Szabó Lőrinc megtalálja a jó megoldást, a vers végét felejthetlenné tevő befejezést, melyben két határozói igenevet tompán koppanó (vagy bűgö?) múlt idejű igealak követ: *és tompán sírva, jajgatva kimúlt.*³³

3.3.4. A nyelvi képek nem játszanak jelentős szerepet a költemény stílusának kialakításában (mármost a szó szerkezet, legfeljebb mondat terjedelmű elemi képek, hiszen a vers egésze egyetlen nagy kép: allegória vagy szimbólum; vö. 3.2. pont). Nem számítva az olyan konvencionalizálódott képeket, mint ezek: *édesen dalolt* (köznyelvi szinekdoché), *a delfinek, a dal barátai* (megszemélyesítés), *az emberek fehér vitorlái 'hajói'* (pars pro toto), George verse, illetve annak magyar fordítása összesen három képet (eredeti képet) tartalmaz: egy hasonlatot és két metaforát.

A hasonlatot az előző pontban idéztük és elemeztük abból a szempontból, hogy a meseszerűséget a *hát akár* kötőszókapcsolattal érzékelteti Szabó Lőrinc fordítása:

...ha bíborcsiga- / színű szárnyait nehéz, alacsony / repülésre nyitotta: hát akár egy sötét felhő, egészen olyan volt.

A hasonlat képi eleme, a *sötét felhő* valami baljós előérzetet sugall; látszólag csupán külső hasonlóságon alapul, de magában rejt a 'veszedelem', sőt a 'halál' konnotációját is.

A kettős metaforikus jelző (*aranytollas és szikrás vizekben*) a versnek az a pontja, ahol a fordítás – szerintem – felülmúlja az eredetét (*Im meer voll goldner federn goldner funken*). A magyar szöveg tömörebb, izgalmasabb, erősebb, ha tetszik: „modernebb”, mint a George alkalmazta megoldás.

4. Befejezésül néhány szó Szabó Lőrincről mint műfordítóról *A sziget ura* kapcsán, de általában is. Az ő fordításainak két olyan erényük is van, amelyek összeegyeztethetetlennek látszanak egymással: a tökéletes formahűség és az igen nagy (meglepően nagy) tartalmi pontosság. E tekintetben talán Baudelaire *Correspondance*-ának fordítása, a *Kapcsolatok* a csúcsteljesítmény, de a George-vers fordítása sem marad el ettől. Ráadásul mind a két esetben nagyon szép magyar vers lett az eredmény (ezt azért említem meg, mert más nagy műfordítóink értékelésekor a szépség szolgál mentségül a hűtlenségre).

Egy miskolci konferencián tartott előadásában ezt mondta ünnepeltünk a műfordításról: „[A] szavak vándorlása az irodalom létezésének mikéntje. Állandó alakulása jelenti az újabb mű megjelenését, amely egyszerre hordozza a kapcsolatot és a másságot. Az azonosíthatást és a különböztetést. Éppen ezért a műfordítás időbeli és irreverzibilis folyamat. A kimondott szó változtathatatlanul *van*: [K. L. kiemelése, K. G.] önmagában változtathatatlan, mégis továbbalakítható. Az aktív befogadás tárgyasuló lenyomata. Egy folyamat megrögzítettsége.”³⁴

³³ A német nyelvi vonatkozásokról konzultáltam Gerstner Károllyal (MTA Nyelvtudományi Intézet). Segítségét köszönöm.

³⁴ KABDEBŐ 1998, 38.

Stefan George verséről és Szabó Lőrinc műfordításáról írott elemzésemet abban a reményben nyújtom át a születésnapját ünneplő Kabdebó Lórántnak, hogy megfigyeléseim szerény adalékul szolgálhatnak fent idézett megállapításának igazolásához.

BIBLIOGRÁFIA

BABITS 2002

BABITS Mihály: *Összegyűjtött versei*. Osiris, Budapest, 2002.

BAUDELAIRE 1901

BAUDELAIRE, Charles: *Blumen des Bösen*. Umdichtungen von Stefan GEORGE. Georg Bondi, Berlin, 1901.

ELEKFI 2003

ELEKFI László: George németsege és európaisága. In: *Auswahl aus den Gedichten von Stefan George költeményeiből (válogatás)*. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta ELEKFI László. Uránusz, Budapest, 2003, 5–10.

GEORGE–HOFMANNSTAHL 1981

GEORGE, Stefan–HOFMANNSTAHL, Hugo von: *Versei*. Európa, Budapest, 1981.

GERA 1968

GERA György: *Baudelaire*. Gondolat, Budapest, 1968.

HALÁSZ 1987

HALÁSZ Előd: *A német irodalom története*. Gondolat, Budapest, 1987.²

HORATIUS 1961

HORATIUS Flaccus, Quintus: *Összes versei*. Corvina, Budapest, 1961.

KABDEBÓ 1998

KABDEBÓ Lóránt: Műfordítás és/vagy intertextualitás. Átírások a modernségben a Biblia-befogadás során. In: KABDEBÓ Lóránt–KULCSÁR SZABÓ Ernő–KULCSÁR-SZABÓ Zoltán–MENYHÉRT Anna (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Anonymus, Budapest, 1998, 37–65.

KEMÉNY 2002

KEMÉNY Gábor: A stilisztikai szövegelemzéstől a komplex műelemzésig (Vas István: Branyiszkó). In: *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Tinta, Budapest, 2002, 198–204.

LUKÁCS 1908

LUKÁCS György: Stefan George. *Nyugat*, 1. 1908. II. 202–211.

MALLARMÉ 1964

MALLARMÉ, Stéphane: *Költeményei*. A verseket fordította Weöres Sándor. Magyar Helikon, Budapest, 1964.

PAUL 1880

PAUL, Hermann: *Principien der Sprachgeschichte*. Niemeyer, Tübingen, 1880.

PETŐFI 1968

PETŐFI S. János: Műelemzés – strukturalizmus – nyelvi struktúra. *Kritika*, 6. 1968. 10. 18–28.

RÁBA 1969

RÁBA György: *A szép hűtlenek (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai)*. Budapest, Akadémiai, 1969.

RÓNAY 1975

RÓNAY György: George, Stefan. In: *Világirodalmi lexikon*. III. Akadémiai, Budapest, 1975, 497–499.

SOMLYÓ 1980

SOMLYÓ György: *Philoktétész sebe. Bevezetés a modern költészetbe*. Gondolat, Budapest, 1980.

SZABÓ E. 1970

SZABÓ Ede: Stefan George: Böcklin. In: *Miért szép? A világirodalom modern verseiből*. Gondolat, Budapest, 1970, 28–34.

SZABÓ E. 1981

SZABÓ Ede: Utószó. In: *Stefan George és Hugo von Hofmannstahl versei*. Európa, Budapest, 1981, 243–260.

SZABÓ L. 1933

SZABÓ Lőrinc: Stefan George. *Nyugat*, 26. 1933. II. 603–608.

SZABÓ L. 2002

SZABÓ Lőrinc: *Örök Barátaink. A költő kisebb lírai versfordításai*. I–II. Osiris, Budapest, 2002. (Osiris klasszikusok)

SZABÓ Z. 1988

SZABÓ Zoltán: *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

SZERB 1962

SZERB Antal: *A világirodalom története*. Magvető, Budapest, 1962. (Első kiadása: Budapest, Révai, 1941.)

SZERB 1981

SZERB Antal: Stefan George. In: *Gondolatok a könyvtárban*. Budapest, Magvető, 1981,³ 73–92. (Előszőr: *Symposion* [Pécs] 1926. II. 149–166.)

SZERB 1983

SZERB Antal: *Száz vers. Görög, latin, angol, francia, német, olasz válogatott költemények eredeti szövege és magyar fordítása*. Magvető, Budapest, 1983.³ (Első kiadása: Budapest, Officina, é. n. [1944.])

ZOLNAI 1957

ZOLNAI Béla: A látható nyelv. In: *Nyelv és stílus. Tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 1957, 53–107. (Előszőr: *Minerva*, 5. 1926, 18–71.)